№ 3 (144) XIV ՏԱՐԻ ՄԱՐՏ 1904

„Droschak"
ORGANE
de la Fédération
Révolut. Արմենիան

ԴՐՕՇԱԿ

Adresse:
REDACTION DU JOURNAL
„Droschak"
GENÈVE (Suisse)

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ" ՕՐԳԱՆ

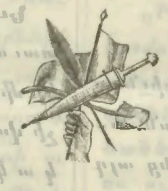

ՆԵՐԿԱՅ 1904 ԹՒԻ ՓԵՏՐՒԱՐ-ՄԱՐՏ ԱՄԻՍՆԵՐԻՆ

*** ՔԱՂԱՔԱՑԻՈՒ ԿԱՅԱՑԱԼ

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎ

Համաձայն ժողովի որոշման՝

1) Յատուկ շրջանակներնոյն մինչև այսի՝ վերջը, կը տեղեկագրուին „Դաշնակցական" բոլոր կոմիտէներին այն բոլոր որոշումները որոնք կնպ ունին նրանց գործունէութեան և պարտաւորութիւնների հետ։

2) Այն որոշումները, որոնք վերաբերում են կազմակերպական խնդիրների սահմանում եղած փոփոխութիւններին՝ կը հաղորդուին կոմիտէներին մասիկ ապագայում, ստորագրեալ ձևով։

3) Տրամադիրը և անհրաժեշտութիւնները առանձին գրքոյկով կը հրատարակուին միայն ամբողջ վերջը երբ պիտի գումարուի համաձայն ընդհանուր ժողովի որոշման, Հ. Յ. Դաշնակցութեան խորհուրդը։

„Դրօշակի" վերաբերմամբ ընդհանուր ժողովը կարգադրեց՝

1) „Դրօշակը" ձրի տարածել միայն թուրքաց Հայաստանում և Թուրքիայում։

2) Այդ սահմաններից դուրս վերացնել մինչև այժմ գոյութիւն ունեցող անվճար ձևը և նշանակել բաժանորդագրութիւն հետևեալ կերպով՝ Ռուսաստան և Կովկաս 2 ռուբլի, Պարսկաստան՝ 1 թումանի, Ամերիկա՝ կէս դօլար, Եւրոպա և մնացած երկրներում՝ 3 ֆրանք տարեկան։

3) Այն տեղերը ուր գոյութիւն ունեն „Դաշնակցութեան" կոմիտէներ, „Դրօշակը" տարածուում է վերջինների միջոցով, որոնք և պարտաւոր են գանձել տարեկան վճարը և ամբողջութեամբ համաձայն տարածուող համարների քանակի, հասցնել Արևմտեան Բիւրոյին։

4) Կոմիտէ չեղած տեղերում մասնաւոր անձինք, „Դրօշակը" ստանալու համար, պէտք է դիմեն խմբագրութիւնը՝ կանխիկ ուղարկելով տարեկան վճարը։

ԱՅԴՈՒՆԱԿԻՑ վերաբերեալ բոլոր զրոյցները գործակատարի մէջ կը մտնեն տարբի փոփոխիկ սկսած։

ՊԱՏՐԱՍՏ ԵՂԷՔ

Վտանգաւոր շշուկներ են լսւում։

„Հասարակութեան մէջ — գրում է Թղթակիցը կովկասեան մի մեծ քաղաքից — երկիւղած գաղտնապահութեամբ ահաւոր լուրեր են պատմում այն ծրագրի մասին, որի հեղինակը՝ բնական հետևողականութեամբ՝ համարւում է իշխան Գոլիցին և որի հիմնական նպատակն է՝ առաջ բերել մի կամ մի քանի կենտրոններում հայկական ջարդ, իբրև վերջաբան հակահայկական արդի քաղաքականութեան“։

Հայկական ջարդ — „արմենսկի պագրոմ“։

Նոր չէ այդ դժոխային դարձուածքը այն արիւնոտ վայրերում, ուր դեռ տիրապետում է սուլթանական անարգ իշխանութիւնը, բայց նա նորածիլ է ու հէնց այդ պատճառով անհաւատալի՝ այն վայրերի համար, ուր հաստատուած է քրիստոնեայ ցարիզմի տիրապետութիւնը, այնքա՞ն կործանիչ վերջին տարիները։

Անհաւատալի։ Որքա՞ն միամիտ, որքա՞ն մանկական է այդ հաճելի խօսքը այն հանգիստ ամբարտաւանութեան շրջանում, ուր ոտք է դրել միապետութեան քաղաքականութիւնը կովկասեան լեռների ստորոտում, քաղաքականութիւն, որ լքցրեց հայկական կեանքի խաղաղ տարեգրութիւնը հալածանքի և դաւադրութեան արիւնոտ դէպքերով ու կառավարութեան վտանգաւոր թշնամիների շարքը դասեց մի ազգ, որ այնքա՞ն անմիտ հեղութեամբ ընկճում էր իր մէջքը և այնքա՞ն անկեղծութեամբ արևշատութեան մաղթանքներ մրմնջում՝ գահերի հաստատմանացութեան օգտին...

Պլեվէ-գոլիցինեան տիպերի թագաւորութեան օրերին չկայ ոչինչ անհաւատալի։ Շատերը կը հաւատայի՞ն տարիներ առաջ, որ Ասիական երկրներում քաղաքակրթութիւն տարածողի ծիրանին հագած կառավարութիւնը պոլիցիական մտրակներով պիտի քշէ դպրոցներից փոքրիկ մանուկներին, որոնց միակ յանցանքը ուսանելու տենչն էր։ Եւ կամ շատերը կարո՞ղ էին հեռաւոր կերպով իսկ հաստատել, որ 1876-ին յանուն քրիստոնեաների պաշտպանութեան իր զօրքը դէպի Էրզրում բարձրավանդակը քշող կառավարութիւնը, քանի մի տարի յետոյ, նոյն քրիստոնեայ ժողովրդին ջարդելու ամենամեծ աջակիցը պիտի հանդիսանար։ Կամ ո՞ր „լուրջ“ մարդը կը համարձակէր պնդել, որ 80-ական թուականներին հայկական գաղթը բաջալերող իշխանութիւնը՝ ա՞ն աստիճան գարշելիութեամբ պիտի վարուէր դժբախտների այն „հօտի“ հետ, որ արևան երկրից գլոհ տուեց դէպի Արարատեան դաշտը մի անկիւն գտնելու իր բազմատանջ գլխի համար... Իսկ հայկական եկեղեցիների բագերում շարան-շարան ընկած դիակները։ Կարելի՞ էր երբևիցէ հաւատալ, որ այդօրինակ գազանութիւններ պիտի կատարուին, և այն „կայսերական“ հրամանով այնպիսի հաւատացեալների դէմ, որոնց միակ տենչն էր՝ ազատ աղօթել և իրենց աղօթարանի ազատ տէրը լինել...

Անողոք է փաստերի տրամաբանութիւնը։ Այդ տրամաբանութիւնը, պարզ, ինչպէս ցերեկեան լոյսը, թելադրում՝ է խրոխտ շեշտով, որ բռնապետութեան դիմաց՝ անհաւատալի ոչինչ չկայ։ Նա չէ ամաչում, չէ մտածում։ Չէ ընկրկում ոչ խոհականութեան, ոչ փաստերի և ոչ հասարակական բողոքի առջև։ Նա կտրում է աջ և ձախ, վերև և ներքև, մեծ ու փոքր՝ միշտ և ամէն տեղ, ուր կարող է, երբ թոյլ է տալիս իր անսանձ, ամբարտաւան, անհամբերող ուժը...

Եւ եթէ մի օր, մի տխո՞ւր ու անմոռանա՞լի օր, այդ ամբարտաւան ուժը կը նկատի, որ հանգամանքները նպաստաւոր են մի „արիւնոտ“ դաս տալու ըմբոստացող հայութեան, նա չի վարանի վատնելու փող, զէնք և „ագէնտներ“՝ հայկական ջարդի համար, իբրև մի վճռական միջոց՝ թուլացնելու կասկածելի թշնամուն։

Եւ տարաբախտաբար, պատերազմական ներկայ շրջանը, երբ արհեստական ու մութ միջոցներով ռուս ամբոխի „ազգասիրական“ բնազդները ուժգնօրէն գրգռուած են. երբ հասկանալի „անտարբերութիւնն“ անգամ նկատւում է իբրև մի դաւադրութիւն ուղղած կառավարութեան ապահովութեան դէմ. երբ կովկասաբնակ ազգերի փոխադարձ յարաբերութիւնները ստանում են կասկածելի կերպարանք, շնորհիւ այն „ուղերձների“ ու „ազնուական պատգամաւորութիւնների“, որոնք՝ կազմուած ոստիկանութեան ձեռքով՝ երևան են գալիս Գոլիցինեան պալատի շուրջը ու պղտորում՝ հասարակաց զգացումն ու միտքը. երբ „զինուորական դրութիւնը“ դարձել է սովորական ոչ միայն ա՛ն հեռաւոր կենտրոնների, այլև լուսաւոր, անկիւնների համար, երբ, վերջապէս, ամէն մի մարդ, որ ցարիզմի ստրկամիտ ներքաղաքակու չէ, նկատւում է իբրև խոովարար և յեղափոխիչ, — մի ապպիսի շրջանում, ասում ենք, շատ հեշտ է, և գուցէ շատ „յարմար“՝ կրակի վրայ իւղ ածել և կազմակերպել Կիշինեւեանեան առաւօտ այն վայրերում, ուր երկար ժամանակ մորդում էր հաւատ և վստահութիւն՝ դէպի „բարեհնամ“ կառավարութիւնը...

„Արմենսկի պագրոմ“։

Որպ համար նախորդը թմբուկներ չեն զարնի և ոչ էլ ֆուցանակներ կը կախեն հրապարակներում։ Ընդհակառակը։ Արիւնոտ ընդհարման նախատօնակին՝ թերևս լսւեն հանդարտութեան պաշտօնական խօսքեր, գուցէ և նկատւեն ժպիտի նշաններ այն դաժան դէմքերին, որոնց վրայ „հայ“ անունը ակոսում է ներքոտ ցնցումներ և կապզզութիւն։ Եւ հէնց „ժպիտի“ և „հանգստութեան“ այդ քնաբեր օրերին կը թափւի անմեղ արիւնը, այնքա՞ն հաճելի բռնապետների հոտոտելիքի համար։

Կովկասեան հայեր։

Մնացէք հաւատարիմ համերաշխութեան մեծ

գաղափարին, սիրով նայեցէք բոլոր այն ազգերին, որոնք ձեզ հետ միասին ապրում են քաղաքականապէս դժբախտ նոյն հողի վրայ. մի՛ դաւաճանէք ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ ինկելի սկզբունքին և զգուանքով նայեցէք այն բոլոր անարգ փորձերին, որոնցով կառավարչապետներն ու նահանգապետները կը փորձեն վի՛հ բանալ ձեր և հարևանների մէջ. թող չէ՛ մի ստրկամիտ մտքի անարգած թալանուած եկեղեցիների ոռոգն, և ոչ մի շողոքորթանկոչ ուղերձ, ուղղած բռնաւորի գահոյքին՝ չարատանջրեն տանջուած հայութեան փշակիր գլուխը։ Ամուր՝ փորձանքի մէջ, անյողդողդ՝ վզգնդի դիմաց։ Հաւատարիմ եղէք այդ բոլորին։ Բայց դրա՛ հետ միասին եղէք զգաստ, զգոյշ։ Եղէք պատրաստ։ Թիֆլիսի պալատի մէջ դժոխային ծրագիրներ են մշակուում։ Ու այդ գաղտնի ծրագիրների շնորհիւ՝ անհաւատալի չպիտի թուայ սարբովի մի յարձակում հայերի վրայ, հրապարակական մի ընդհարում, գիցուք՝ թիւրքերի կամ կովկասաբնակ այլ ազգերի ու հայերի մէջ, որ կը լինի աւելի քան եղերական մինչև ոստիկանութեան հասնելը։ Մի՛ մոռացէք այդ ու պատրաստ եղէք՝ ինքնապաշտպանութեանց։

Կովկասեան պատմութեան մէջ՝ ամօթի և նախատինքի օր պիտի նշանարուի այն դժբախտ, նաև օրը, երբ ոնէ կենտրոնում հայ ժողովրդի գլխին կը շողայ ոստիկանութեան ջանքերով բարձրացած սուրը, և նա՝ փոխանակ զէնքով յետ մղելու այդ անարգ հարուածը, պիտի մեկնի իր պարանոցը և գլորի արեան մէջ, մրմնջալով՝ „Մենք չէինք սպասում, մենք զէնք չունէինք“։

Այդ մրմունջը կարեկցութիւն չի յարուցանի, այլ խորին դժգոհութիւն, գուցէ և նողկանք։ Դա թուլամորթութեան գագաթից զերծ չի պահի անզգայ, անպատրաստ և մորթուող զոհերին։

Մորթուելու օրեր չեն, այլ ինքնապաշտպանութեան։

Կովկասեան հայեր,—քաջաբար նայեցէք դարանամուտ վտանգին, պատրաստ եղէք պաշտպանեցէք ձեզ։

ԵՐԿՈՒ ԳԱՂՏՆԻ ՀԵՌԱԳԻՐ

Առաջ ենք բերում հարազատ թարգմանութիւնը երկու գաղտնի հեռագրերի, որ սուլթանական պալատը ուղարկել է իր կուսակալներին 1903 թվի հոկտեմբերին։

I

„Հայ խռովարարները՝ օտարներէ վայելած օգնութեամբ և հանգանակութեամբ՝ զէնքեր, ռումբ (դինամիտ) և ասոնց նման ռմբային դեղօրայք հաւաքելով կայսերական երկիրների մէջ փոխադրելը և աստանդ պահելով, այս կերպիւ գարնան եղանակի սկիզբէն խռովայոյզ ընթացքների դիտումը, և, առնուած տեղեկութեանց նայելով, կրկին, ըստ նախնոյն, Սասունի կողմերէն գործի սկսելին հասկցուած ըլլալով—ասոնց մասին պետական կառավարութեան կողմէն ընելիք բան պիտի ըլլայ միայն—կատարեալ ուշադրութեամբ, ամենախիստ և ստոյգ միջոցներով ուշադիր ըլլալ, թողնելով դանկարելիութեան մէջ, շարունակաբար հայ խռովարարների պատրաստած վնասաբեր շփոթների գործադրութիւնը, չարագործ եղող գլուխներն ալ ձերբակալելով, գարնան սկզբի մօտենալուն խռովութիւններ ու շարժումներ անել կարելիութեան մէջ պիտի թողնել։ Ինչպէս այս մասին առաջ և վերջ ծանուցուած է, կայսերական բարձր հրամանատարութեան ևս տեղեկացուած ըլլալով, կուսակալութեան մէջն ալ ջանքեր և միջոցներ ի գործ դնելիդ, ձեռք բերուած նորագոյն արդիւնքը և հետևանքը նորին բարձրութեան ոտքի հողերուն ներկայացնելիդ, ժողովրդեան բնաւ երբէք գործի միջամտել չտալիդ խալիֆայական վեհ. կայսեր բարձր հրամանաւ կ՚ազդարարի՛“։

7 հոկտ. 319 թ. Կայսերական քարտուղար

II

„Բուլգար աւազակներու ձեռք գտնուած ռումբեր (բոմբ) հայոց կողմէ պատրաստելու և շինելու մասին տեղեկութիւն առնուած է։ Ուստի սահմանէն այս կողմ անցնել սորված հայու ուժանակ և ռումբ շինելով գործածելին որոշ ըլլալով՝ արտաքոյ կարգի միջոցներով ու ուշադրութեամբ հայոց պտոյտ չ՚ընելուն շատ աւելի զգուշութիւն ընելիդ, և առաջուց մտնողներուն ռումբի և ուժանակի որածածութեամբ իսլամական գիւղ և բնակավայրերուն քայքայման տեղի չտալու միջոց, և ասոնց պնդիպապէս ձերբակալելու և այս մասին գեղեցիկ ծառայութիւն ընողներն ալ կայսերական բարձր վարձատրութեան հասնելիքնին, պէտք եղածներ տեղեկացնելիդ կայսերական բարձր հրամանաւ կը ծանուցի՛“։

31 հոկտ. 319 թ. Կայսերական քարտուղար

ՀԱՅ-ՄԱԿԵԴՈՆԱԿԱՆ ՄԻՏԻՆԳԸ

Մարտի 12-ին Անգլիայի մայրաքաղաքում տեղի ունեցաւ ժողովրդական մեծ ցոյց յօգուտ Մակեդոնիայի և Հայաստանի ղաղթականութիւնը պատկանում էր ղօնդօնում հիմնուած „Բալկանեան Լիգայի“։

Միտինգին մասնակից էին շատ անգլիացի հայասէրներ, ի միջի այլոց՝ Ջէմս Բրայս։ Պարիզից եկել էին „Գրեթ Արմենիայի“ խմբագիր Կիառ և վիկոմս Բէրար։

Բուլգար իսլից ներկայ էին իբրև պատգամաւորներ՝ տիկին Կարավէլով և պրոֆէսոր Ժորժէվ։

Ֆրանսիս դը Պրէսանսէ, որ անձամբ պիտի ներկայանար միտինգին Կիառի ու Բէրարի հետ, հարկադրուած եղաւ մնալ Պարիզում և ղրկեց ժողովին նախագահին մի երկար հեռագիր, ուր շեշտում էր հայ և մակեդոնական խնդիրների միաձեղ լուծման անհրաժեշտութեան վրայ։

Խօսեցին՝ Կիառ՝ Մուշի վերջին դէպքերի և հայ յեղափոխական գործունէութեան մասին, Բէրար՝ Մակեդոնիայի մասին, ապա Ջէմս Բրայս և ուրիշներ։

Անհաւասիկ այդ նշանաւոր միտինգում ընդունուած որոշումները.

1. Ներկայ խորտրդաժողովը, կազմուած Մեծ-Բրիտանիայի, Ֆրանսիայի եւ Իտալիայի պատգամաւորներից՝ յայտարարում է, որ տաճկական յոռի վարչութեան շարունակումը Մակեդոնիայում եւ Հայաստանում՝ անպատուաբեր է քաղաքակրթուած Եւրոպայի համար եւ պահանջում է դա-

տապարտումը՝ այն սարսափների և գազանութիւնների, որոնք կատարուեցան Ադիաբէնի ձեռքով՝ այրելով, կոտորելով, Ինկատի առնելով Սասունի և Մարաշի գաւառի անկախութիւնը՝ իրագործելու դիւրաբար մեր Մակեդոնիայի քնակիչների պայմանների մէջ եւ կամ հեռացնելու մի նոր ապատամբութեան վտանգը, այս խորհրդածողը յայտնուում է, որ մակերևութական խնդրի միակ ինչնագրիչ լուծումն է՝ նշանակել մի կանոնաւոր, տնկոր ապրմանդ եչ պատասխանատու միմիայն եւրոպական պետութիւնների առաջ։

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՍՈՒԹ-ՍԱՍՈՒՆ

I

ՑՈՒՆԱՆԻ ԴԻՊԵԸ

10 փետրուար 1904

Յերեկուայ ժամը 6½-ին էր երբ 12-14 ձիաւոր ոստիկաններ պաշարեցին Ցունանի մէջ այն տունը, ուր կը մնային վեց զինեալ հայեր։ Ոստիկանները մէկ կողմէ լուր կը հասցնէին Նորշէն հայ գիւղու, որ 4 ժամ միայն հեռի է Ցունանէն, ուրկէ կը գտնուի 200-է աւելի զօրք, միւս կողմէ՝ խոտի խուրձեր դիզելով յիշեալ տան դիմաց առջևառկ ուղղին կրակի տալ գունը։ Ձիաւոր մէն ալ կ'քշտապէ դէպի Մուշ (Մուշը Ցունանէն երկու ժամ հեռաւորութիւն հապիւ ունենայ)։

Դիւղացիք, թէև նախապէս կը ջանան ոևէ միջոց մը ոստիկանները հեռացնել, բայց անկարելի կը լլլայ։ Այդ պարագային զինեալ երիտասարդներէն մին դուրս կը վազէ՝ իրարանցումը հոսկնալու համար։ Երբ կը նկատէ ոստիկաններուն խոտի դէպ քանդելը, առաջին կրակը կուտայ Ցայթիւնի ձայնին արձագանք կուտան իր ընկերները, որոնք „յարձակում“ պոռալով կը վազեն ոստիկաններու վրայ։ Ոստիկանները սարսափահար կը փախչին, պաշարողները անոնց ետևէն։ Կը հասնի Նորշէնի զօրքը, ապա՝ ամբոխը գտնուած ոստիկաններն ոչ խուժանը։ բայց կարիճները կէս ժամ հեռաւորութենէն չեն թողուր յարաջ գալ։ Անոնց ամէն մէկ պայթիւնի ոչխարներու պէս ցիրուցան կ'ըլլան զօրքերը։ Ցիշատակ կելու արժանի է, որ Ցունանի հայուհիները առանց շարելու կարկուտի պէս թափուող գնդակներէն՝ խումբ-խումբ կը վազեն քաջերուն ջգնելու։ Մէկ ոստիկաններու ձիերը կը քաշէ, միւսը ամանով կապտ կը բերէ և իր շապիկը կտրելով, այս ու ան կուղղին կը մոտեցնէ ըսելով. „մատաղ ձեր ոտաց, մաքրեցէք, իւղեցէք հիրացանիդ“։

Ամենէն օրինակելին է մէկը, որի անունը չեմ ուզեր տալ։ ասիկայ ալ յարձակելով տան մը մէջ ապաստանող ոստիկաններուն վրայ՝ „թէսլի՛մ թէսլի՛մ“—անձնատուր, անձնատուր կը պոռայ։ Հոդ կը հասնի հայ կարիճներէն մէկը և խոտի խուրձեր բերել կը հրամայէ։ Կանայք խոտն ու նաֆթը կը հասցնեն։ պաշարուող ոստիկաններուն դուռը կրակի կուտան։ Դժբախտաբար, միւս կողմէ զօրաց և խուժանի բազմութիւնը կը յառաջանայ։ Այդ միջոցին գիւղացիներէն մէկը վառուող կրակը կը մարէ և ոստիկանները կ'ազատին խեղդող վիճակէն։

Կռիւը՝ թէև չափազանց անհաւասար՝ բայց կը շարունակուի մինչև մութ կոխելուն։ Հայ կարիճները ոստիկաններուն ձիերը հեծած կ'անհետանան։ Գիւղացոց կը հրամայեն ցրիլ Թիւրքերի գնդանութիւններէն ազատելու համար՝ գիւղացիք կը ցրուին և հոս ալ իրենց գէմ կ'ելնէ քնութիւնը իր զարհուրելիներով։ Երկար եղեռ խաներ ձիւնի վրայ սառած կը մնան։

Այնուհետև, յաջ նկատի առէք թիւրք բարբարոսութիւնը հանդէպ Ժողովրդի հանդէպ գիշերուայ 3-4 ժամին հագիւ կը համարձակին գիւղին մէջ թափիլ, երբ կը համոզուին որ, այլևս զինակիր հայ չկայ իրենց դէմ կրակին գիրքը թալանել, սակայն մինչև չեն պայմանաւորուիր մը գտնեն կանանց բազմութիւն մը՝ մանր աղջիկներով ալ մը մէջ, որոնք ջենջ կրցած փախստական իշնալ գէս ու դէս։ Հոդ կը կատարուի այն գազանութիւնը, որի նմանը տեսնուած չէ գուցէ նոյնիսկ թիւրքիոյ մէջ։ Մինչև անգամ անչափահաս աղջիկները կը ըլլեն և կիսամեռ վիճակի մէջ կը թողնեն։ Դանդաղաբար հաւաքուած մարդիկ բարբարոսութեամբ մը համարձակ վիճակի մէջ։ Այր գտնեն Յոգնեալ ոչխարներ մը, կը սպաննեն և ջրհորի մէջ կը ձգեն։ Սպանուածներուն ճիշդ թիւը յայտնի չէ։

Անմիջապէս թիւրք խուժանը ձիաւոր խմբեր կը կազմէ ուրիշ գիւղերու վրայ՝ ձի յարձակում գործելու։ Քաղաքի խանութները կը փակին և երթևեկութիւնը կը դադրի։

Ցունանի վրիժ ու կոտորածի տեղական ազգարարութեան հետ ցնցեց ամբողջ Սասունն ալ։ Ոստիկոյ մի մասը գեռ գաշտ կը մնայ՝ միանգամէն լուծելու այն գժուարին հանգոյցը, որու թելերով ժողովուրդը խեղդամահ ըլլալու վիճակի մէջ է։ Մեր ընկերներէն Սեպուհը մաս մը զինուորներով կը հասնի Դաշտի արևելեան մասը վրայ գտնուող Շատախ կոչուած մասի Տարբք հայ գիւղը, ուր կը բնակին 15-20 տուն քրդեր՝ Պոզբեցի ըսուած աշիրէթէն։ Ասոնք ցարդ կ'ապրէին մեզ հետ հաշտ ու սիրով։ Միակ գիւղն է, ուր կը գտնուին քիւրդ նոգաբնակութիւն Ի Ցունանի գնդամանիմա տեղն էր մինչև աչքուն։ Հոն երկու քրդեր կը փորձեն սպաննել Անդրանիկին և չեն յաջողիր։ Անդրանիկը իր խմբով Ռուի հայ գիւղը հասնելէ և քանի մ'օր անցնելէ վերջ կիմանայ քրդերի իր դէմ լարած դաւադրութեան մասին։ Անմիջապէս Սեպուհը Հաւատարիկէն կը կանչէ զինուորներով միասին և կը վերադառնայ Տարբք, ուր կը բանտարկեն քրդերը, կը գրաւեն զէնքերը և ընտանիքները կը ցրուեն հայ գիւղերու մէջ։ Հաւար կը ձգեն Սասնոյ մօտակայ հայ գիւղերը, ժողովուրդը կը թափի և գիւղը աւերակ կը դարձնեն։ Գիշերը հազիւ վրայ կը հասնին քարերներն ալ իրարու ետևէ կը հասնին՝ ըսելով թէ „Աշիրէթներ հաւաքուած խոյթի մէջ Սասնոյ վրայ յարձակում գործելու կը պատրաստուին, որոնց պիտի միանայ Բաղէշի զօրքն ալ“։

Բ. Դրան հետ անընդհատ բանակցութիւններ կը կատարուին վաղը պ'նչ պիտի բրլայ—չգիտենք։ Բայց կատաղարութիւնը ինքը լաւ գիտէ վերջանալ։ Նոր կը շարունակէ հարկադրութեան անօրինակ գազանութիւններով քանջնչեր հայ ազգը։

II

12 փետրուար 1904

Օրէցօրէ կրոնութիւնը կը վատթարանայ կոտորածներու պարկներ կը ծրագրուին և փորձեր կը կատարուին։ Այսպէս Բաղէշէն ճանրէպար կոչուած հեծեալներով հասած

Մուշ և տեղաւորուեցաւ Հայոց Թաղերը։ Տեղտարենց Մէհմէտ էֆ. անուն ադրիւրապետը 15-20 ոստիկաններով քիւրդ ցեղապետներու հետ խորհրդակցութեան պաշտօնով կը շրջի դաշտի մէջ։ Վերջապէս մեր այսօրուայ իրականութիւնն է հետևեալը.—Մշոյ և դաշտի յարաբերութիւնները խզած են, շուկան հինգ օրէ իվեր ամայի է, ազատութիւնը ամբողջապէս դադրած, գեղ գեղ երթևեկութիւնը արգելուած է։ Մեծ պահքի առաջին ջրի՝ Սասնոյ Տապլոյ գիւղի քրդերը՝ միացած Մշոյ թիւրք տարրի հետ՝ յարձակեցան շուկայի մէջ հայերու վրայ։ Նպատակը լոկ կոտորածի սկզբնապատճառ դարձնալն է. քանի գլուխ ու թև ջարդեցին, խուճապը կը սկսի. հայ ազգաբնակութիւնը այդ օրէն փակուած կը մնայ թաղերու մէջ։

III

15 փետրուար, 1904

Մեր վիճակը անտանելի է և դէպքերը օրհասական։ Տեղւոյս թիւրքերը շատ յուզուած են հայոց դէմ և շէյխերու առաջնորդութեամբ հեռագիր և հանրագրեր կը տեղան։ Դրան և սուլթանի գլխին, որպէս զի Սասնոյ, Մշոյ և շրջակայքի հայերը ջարդելու հրաման մը ձեռք բերեն։ Եւ կը սպառնան որ, եթէ հրաման իսկ չտրուի, իրենք քրդերի և զօրքերի հետ միացած՝ պիտի յարձակին Սասնոյ վրայ։

Թէև 15 օր առաջ, հարկահան ոստիկանները Ցունան հայ գիւղին մէջ շարք մը անկարգութիւններ կ'ընեն։ Գիւղացիք կը վանդեն զիրենք գիւղէն։ Ասոնք քաղաք գալով կառավարութեան լուր կուտան։ Երեկոյեան, թիւրքական ժամը 10-ին, քաղաքէն պատրաստի զօրքը՝ ոստիկաններով և թիւրք ժողովրդով սկսաւ գնալ դէպի այդ գիւղը։ Մինչև անոնց հոն հասնելը (քաղաքէն մէկ ու կէս ժամ հեռի), գիւղացիք դուրս կուգան և կրսկսին կուիլ։ Հարկահան ոստիկանները իրենց ձիերը թողլով՝ կը փախչին։ Այն ատեն գիւղացիներէն քանի մը հոգի ամուր դիրք բռնելով կը շարունակեն կռիւն։ Տեղէս գնացող ոստիկաններէն և զօրքերէն կուի ատեն 300-ի չափ կը փախչին, հեղինէ գիւղը կերթան և հոն կը պահուին մինչև լոյս. երիտասարդներն գիշերանց անոնց թողուցած տասն ձիաները առնելով կը հեռանան։ Զօրաց կողմէ 2 հոգի կը մեռնին։ Առաւօտեան՝ թիւրք և քիւրդ ամէն տեղերէ վազելով այդ գիւղը կը դիմեն և ամբողջ գիւղը (120 տուն) կը թալնեն, առանց աւել մ'իսկ թողնելու։ Կանանց և աղջկանց կը բռնաբարեն, ծծկեր երեխաներէն շատերը ձիւնի մէջ ողջ-ողջ կը թաղեն, շատերը ջրհորներու մէջ կը լեցնեն և քանի քանի մարդիկ տանջանքներով կը սպաննեն։ Գիւղէն մաս մը արդէն գիշերով փախած է. միւս օրը՝ կուռղներու հետ տասի չափ երիտասարդներ ևս զէնքը վերցրած լեռը ելան։ Այդ դէպքը պատահած թէն մինչև օրս քաղաքն ալ ահ ու դողի մէջ էր շուկայ իսպառ չկայ, օրական հաղիւ 5-6 խանութ—կը բացուի, առևտուրը բոլորովին կայնած և գրավական տապնակը մեծ Երևակաքեցէք, Կարինէն վաճառականաց հաշուարկած փոխանակագրերն անվճար բոլորն ձեռ դարձուցին, պատասխանելով՝ „առևտուր չունինք՝ կը դանկաք մեր հաշուով ապրանքները յետ վերադարձնել"։ Կառավարութիւնը քանի քանի փնգամ փաշաներուն պաշտօնապէս գրեց որ խանութները բանան, բայց նա պատասխանեց թէ, ժողովուրդը վստահութիւն չունի։

Տեղւոյս հայերը գրեթէ բոլորն ալ, բացի կամակոր քանի մը երևելիներէ, երդմամբ ձեռք-ձեռքի են տուած. Սասնոյ և Դաշտի բոլոր գիւղերը օրհասական դրպէին կը սպասենք կ'ուզեն զէնք առնել բայց ցաւալին այն է, որ զէնք չի ճարուիր, քանզի կառավարութիւնը խստիւ արգելած է հայերուն զէնք ծախել և շէյխերն իսկ՝ ծաշ խաղը Մարգարէի հաստատեալ չենք ճանչնար։ Գարնան հազարաւոր անձինք պատրաստ են զէնք գնելու, սակայն ամբողջութիւնը աղքատ լինելով՝ նիւթական հնարաւորութենէ զուրկ է։ Ա՛խ, երանի մեր ժողովուրդը լաւ զինուած ըլլար, նա կրնար իր նպատակին ծառայել։

Այժմ վեց թապուր զօրք կայ տեղս և ձայն կայ որ տասն թապուր ևս պիտի գայ, Դ-րդ բանակի հրամանատար Զէքի փաշայի հետ միասին, մարտ ամսուն։

Թիւրքերը անցեալ աշնանէ սկսեալ՝ ջարդի նպատակաբիրեցց առևտուրը ճայ գիւղացիներու հետ բոլորովին կտրած են, ցորենը, որ այժմ 60-70 ղուրուշի կը ծախուի, գարնան աւելի պիտի թանկնայ. 20 ղուրուշի սալաթ կ'ուզեն, բայց 10 փարայ տուող չկայ։

Ցունան գիւղի արկածի առթիւ, տեղւոյս առաջնորդն քաղաքական ժողովոյ հետ միասին հեռագիր մը տուին սուլթանին, ժողովրդեան անտանելի վիճակը բացատրելով. մինչև ցարդ պատասխան մը չէ ստացուած և յուսացող ալ չկայ։

Զէնքը, որ այժմ ժողովրդեան միակ պաշտելի առարկան է, սարսափելի թանկ է. մի ռուսական սուրմալի 15-16 լիրայի բարձրացեր է և ան ալ չի ճարուիր, բոլոր ժողովուրդ „դա՛ս զէնք, վա՛ս զէնք" կը գոռայ։

Վերջին բոպէին քիւրդ Հաճի Գերօն, թիւրք խորհրդով, 200 զինեալ մարդերով քաղաքս մտաւ որ ջարդ սկսեն, բայց կառավարութիւնը առաջն առաւ, զօրք հանեց հայոց բոլոր թաղերը և փողոցները, իսկ քիւրդերին ցրուեց թիւրքացաններ 3-4 հոգւով։ Կը յաջողիմ արգեօք գտնուելիք մանրամասնութիւններն հաղորդել շարունակ,— այդ ցերը միայն գիտէ։

IV

ՆԱՄԱԿ Կ՚ՊՕԼՍԷՆ

14 փետրուար, 1904

Մուշի առաջնորդ Գնել վարդապետ Գալէմքերեան Ցունան գիւղի դէպքին պատրիարքարան. „Քիւրդերուն վրայ Ցունան գիւղը զարնուած, ժողովուրդը խեղճ և անպաշտպան. կայսեր գթութիւնը հայցեցէք"։

Կառավարութիւնը վար դրած է այս հեռագիրը և իր կողմէն հեռագրած է անմիջապէս Մուշի զինուորական կառավարչին, թէ այդպէս դէպք մը իրօք տեղի ունեցած է։ Կը պատասխանեն, թէ ոչինչ չէ եղած...

Ասոր վրայ Օրմանեան պատրիարքը պալատ կը կանչուի ու իր առջև կը դնեն Գնել վարդապետի, ինչպէս նաև Մուշի զինուորական կառավարչի հեռագիրը և բացատրութիւն կը պահանջեն։ Պատրիարքը ժամը 5-էն 8 պալատ կը մնայ։ Սուլթանը կ'ըսէ թէ Գնել վարդապետ այս տեսակ սուտ հեռագիրներով կ'ուզէ խռովութիւն յարուցանել։ Պատրիարքը, եթէ կ'ուզէք հաստատեցէք, իր է՛ն ունեցած բոլոր քաջութիւնը ժողվելով սիրտ կ'ընէ պատասխանելու, թէ ինք կատարեալ վստահութիւն ունի Գնել վարդապետի ողջմտութեան վրայ, թէ անիկայ չի

կրնար սիտ հեռագիրներ նշինել նրան, և կը պահանջէ քննութիւն մը բանալ և ստուգել, թէ Մուշի զինուորական կառավարիչը չէ՞ արդեօք ճշմարտութիւնը ծածկողը։

Դէպ որ զարմանալի է սակայն, սուլթանը ինքն աչ մեծ հաւատք չունի իր պաշտօնեաներու ուղղամտութեան վրայ — եթէ երբէք Յունանի ջարդը ու կողոպուտը ուղղակի իր հրամանով չէ՞ տեղի ունեցած — և կը պատուիրէ Օրմանեանին շրջաբերականներ ղրկել ամէն գիւղական եկեղեցի՝ յորդորելով ժողովուրդը հնազանդ մնալու՝ չանսալու յեղափոխականներու խռովարար քաջալերութիւններուն՝ հաւատի մնալու սուլթանին գթութեան և դրդերարութեան վրայ։ Սուլթանը իր կողմէն կը խոստանայ խիստ հրամաններ տալ գաւառային իշխանութեանց՝ նրդարութեամբ հսկելու ժողովրդեան խաղաղութեան և հանգստութեան վրայ։ Պատահած այլևայլ դէպքերը տեղւոյն վրայ սահմանափակելու և շուտով վերջ տալու ամէն մնկարգութեանց։ Սուլթանը կը խոստանայ նաև նոր զինուոր ղրկել այդ կողմերը։

Ուելորդ է ըսել, թէ սուլթանական այս խոստումներէն Օրմանեան մը միայն կրնայ գիտակցօրէն խաբուիլ. հետևաբար մեր տխրահուչակ պատրիարքը իրմէ կ՚անցնի, մեծ գործ մը տեսնելու պէտք 300 Թ-ի չափ շրջաբերականներ կը պատրաստեն սուլթանի տուած իմաստով և պղտեալ ջրերու մինչև 252 շրջաբերականներ կը ղրկուին ամէն կողմ։

Մեր կողմէն չենք ուզեր աբելորդ յորդորներ տալ ժողովրդեան, ականջ չկախելու սուլթանական խոստումներուն և պատրիարքական խրատներուն։ Միայն կ՚երևայ, որ ինչ Մուշի վիճակներէն հասած տեղեկագիրներէն, Յունանի դէպքէն առաջ և թէ ետքը ժողովուրդը հասկցած է այլևս իրական արժէքը այդ յոյսերուն, որոնց նպատակն է միայն կոյր զոհերն զիրենք դէպի կործանում և մահ առաջնորդել։ Մասին դիմադրութիւնը սպանելու դուր չէ եկեր, ան վարժուած էր հայ ժողովուրդին ոչխարների պէս հլու և հնազանդ դէպի սպանդարան դիմելը տեսնելու։ Իսկ ինչ կը վերաբերի սուլթանին խռովութիւն եղած տեղերը նոր զօրք չղրկելու խոստումին՝ Մուշի այլևայլ վիճակներէն հասած վերոյիշեալ տեղեկութիւնները կը ցուցնեն, թէ բոլորովին ունայն խոստում մըն է այդ։

Պատրիարքական զօրանակներէն իմացուած է հոս, որ Ծանօթ հեռագրին հետևանքով Գնէլ վարդապետը և քանի մը աղակեր հակոզութեան պակ արնուած են։ Եթէ ճիշդ է այս լուրը, սուլթանի կողմէ եղած խոստումներուն ինչ կերպ գործադրելուն վրայ նոյնիսկ Օրմանեանի պինդ գլխին մէջ ստիպեալ կրնայ գաղափար մը գոյացնել։

ՆԱՄԱԿՆԵՐ ՎԱՆԷՆ

10 յունուար 1904

Խուզարկութիւն. — Քանիսօր առաջ մի քանի տասնեակ հեծելազօրք հանեցին գաւառները, որոնք խուզարկեցին Աղթամար, Նարեկ, Խորգոմ ու Աղիւր գիւղերը։ Ասել էին, որ յեղափոխականների մի զինուած խումբ անցել է այդտեղից։ Գաւառակալը դիմել է ռազմական, պահանջելով իրեն յանձնել յեղափոխականներին։

25 յունուար

Բախտի հաւատումը. — Իրազէկ աղբիւրներից տեղեկանում ենք, որ վանի վրայ 20 հազար ղերայի պահանջ կայ, մանկեղենական շարժումն է կլանում հայի դրամները։ Եւ հրամանակալը անխնայ ու գաղանաբար իր հրամանագիրներով, թաղել է քաղաքի թաղերում գազանների մի վոհմակի որոնք մանում են տներ, եղած-չեղածը դուրս են թափում՝ առնում են տուրքի փոխարէն. ենթարկելով չքաւորներին ցոսկալի ծեծի ու ջարդի։ Իսկ գաւառների մասին արդէն լուել պէտք է, այն անլուր տանջանքներին քարն անգամ չպիտի կարողանար դիմանալ։ Իսկ առանձնորդը և մեր լիրբ ազաներ, որոնք ուրիշ պարագաներին իրենց ազդեցութիւնը գիտեն բանեցնել՝ քիթերը խոթել իրենց չվերաբերող խնդիրներում, այնքան լռելեայն հանգստանում են՝ կրկին շողոքորթում, մինչև գետին խոնարհում ամենայետին փոլիսի առջև անգամ։

30 յունուար

Վտանգի նշաններ. — Սասունը պաշարման դրութեան մէջ է։ Վանից և Բրզուից գունդ-գունդ պնտել են գիմում։ Ընդհանուր հրամանատարը եկել էր Մուշ հրամայած է Երզնկայի զօրքանակին շարժել դէպի Սասուն։ Եւ այդքան էլ բաւական չհամարելով՝ Բաղտատի 4-րդ զօրաբանակից էլ մի գունդ պիտի գայ եղեր։ Կառավարութեան հրամանով ջան-բէգարների վոհմակները ընկած Մշոյ դաշտում՝ կողոպտում ու ոչնչացնում են թէ պաշարը և թէ կենսունակ ուժերը։ Նոյնք Մշոյ դաշտը ոչնչացնելով և աւարի մատնելով՝ կարծում են ոչնչացնել Սասունի ուժը, բայց յեղափոխականները գիտեն իրենց արիութիւնը։ Զօրքեր է եկած և Շատախ պատմում են, որ թնդանօթ էլ է ուղարկուում. ի՞նչ են մտածում և ի՞նչի համար — չէ հասկացուում։ Կառավարութեան գործողութիւնների մէջ ինչ որ շտապողականութիւն է նկատուում։ Տուրքերի գանձումը պիտի լինի մինչև ապրիլ ամիս։ Հեռագիրների երկար շարքեր են փոխանակուում տեղական կառավարութեան կենտրոնականի հետ։

Փետրուարի 4-ին լսեցինք, որ անգիտաներում ապրող զինուորներից իրենց հրամաններով ու պարագաներով փախել են 30 զինուոր։ Կառավարութիւնը նոյն գնդի մնացող զինուորներին հրամայել է հետամուտ լինել դրանց և կալանաւորել, բայց դրանք պատասխանել են, որ եթէ հնար ունենային իրենք էլ կը հետևէին նրանց։ Ցաճիկ ժողովուրդը և զօրքը գրգռուած է։

||

8 փետրուար 1904

Սարսափ. — Նորանոր կոտորածի սարսափը տարածուած է ամէնուրեք։ Ամէն կողմ կը շշնջան. „Գարնան կոտորած կայ“։ Թէ ուստի՞ ծագած է այս շշուկը, — շատ որոշ չէ. միայն այսքան յայտնի է, թէ ամբողջ հայ ազգարնակութիւնը կը խոսի քաղաքի և գիւղերու մէջ։

Կառավարութեան պատրաստութիւնները. — Ամէն կողմերէ զօրքեր կը քաշուին դէպի Մուշ-Սասուն, որ այժմեանից ստիպեն կէս պաշարման դրութեան մէջ է։ Երևոյթները ցոյց կուտան թէ, գարնան սկիզբները Սասուն արիւնի թատր պիտի ներկայանայ։ Թիւրքերը կը խոսին թէ կառավարութիւնը կրսպասէ ձիւներու հալելն Սասունի վրայ քաղելու համար։

Ինչի՞ կրսպասէ խեղճ հայ ժողովրդին առաջիկայ գարնան։

Սարդարապատի վճիռը։ — Տեղւոյս ոճրագործ ատեանը Վարդգէսին դատապարտած էր 101 տարուայ բերդարգելութեան։ Վերջերս Կ. Պոլսոյ վճռաբեկ ատեանը վճիռը թոյլ չտուաւ, միանգամայն հրամայելով, որ կախաղանի փոխուի հակին վճիռը։ Հրամանը կատարուեցաւ և վճիռը ստորագրած է Կ. Պոլիս վաւերացուելու։

ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ԽԱԲՐԻԿՆԵՐ

(ՔՍԱՆՎԵՑՈՐՈՐԴ ՆԱՄԱԿ)

Պետերբուրգ, 3 մարտի, 1904

Հաշտութեան օրերը, անգաթ գնացիք։

Մի թե՞ այլ չէք դադնալու։ Եւ կամ երբ։ Դժուար է գուշակել, քանի որ այնքա՞ն թանձր ու դառնագոյն է այն քաղաքական մաղձը, որ լքցրել է արթնացնող ժողովուրդների երբեմն հեզ, համբերատար, անվրդով հոգին։

Եւ ցասման այդ մաղձը՝ որ յաճախ փոխարկուում է անհուն պատերազմութեան, դէպի այն բոլորը, ինչ նոյնիսկ կրօնական կամ ցեղական կապ ունի բռնապետութեան ներկայացուցիչների հետ, ահա մի տարի է, որ իր զարգացման համար անսպառ նիւթ է գտնում այն հանուր ըմբոստացմանի մէջ, որ այսօր կովկասեան կեանքի էակցն գիծն է կազմում։

Ըմբոստացման շրջան է այս։

Եւ որքա՞ն զգալի։ Քսան տարի առաջ, երբ Պետերբուրգեան նահանգի կենտրոնում տեղի ունեցան քաղաքական աց գչին բանտարկութիւնները, երբ գրանցեց երկու տարի յետոյ Թիֆլիսը վկայ եղաւ՝ վերջին անգամ մի հայ խմբագրի թեան — „Մշակի“ խուզարկութեան, երբ վերջապէս տասներկուն տարի առաջ, 1892-ին Մեծեմեան հռչակաւոր բանտը, մինչև այն՝ վերապահուած գլխաւորապէս գողերի և դրամանենգների համար, իր կատերի մէջ մի տարուայ ընթացքում ընդունեց աւելի քան տասն հայ երիտասարդներ՝ կալանաւորուած „քաղաքական յանցանքով“, — ոչ միայն Թիֆլիսն ու Երևանը, այլև ամբողջ Անդրկովկասն սարսռեց, դարձաւ գերի գերբնակչութիւն, ենթակայ անբացատրելի մի երկիւղի։ Մարդիկ անիրաւ դուրս չէին գալիս։ Փղոցում գողում էին դատիկանից։ Չէին համարձակւում յիշել անունները այն մարդց, որոնք կալանաւորուած կամ բանտարկութեան էին ենթարկուած...

Եւ ամենաշատ ստիկանութիւնը հիանում էր։

Իսկ հիմա։ Այժմ այլևս այն չէ։ Տարիներ շատ չեն բոլորել, բայց „մարդկային հոգին“ շատ է փոխուել։ Կենտրոնական բանտերի հետ միասին, այս վերջին տարին գաւառական „դուսաղներն“ անգամ պատիւ ունեցան իրենց բորբոսնած պատերի մէջ կլանելու „փափախաւոր“ քաղաքական յանցաւորներ, ռուսական բռնապետութեան բամասեակ գաւազիրներ։ Ով ասէք, որ այժմ վտանգաւոր չէ ու բանտ չի գնում։ Եւ շինականը և քաղաքացին։ Դրոշ և անդրագէտ։ Եւ ինտելիգենտ և երկրագործ։ Կին և քահանայ, վանական, վարդապետ, արհեստաւոր — բաժանուած կեանքի մէջ դիրքով, զբաղմունքով, ազգութիւնով — միանում, կողք կողքի կանգնում այն վայրերում, ուր բռնապետութիւնը իր փրկութիւնն է որոնում, քայլ քրտեղից այնքա՞ն զուժգնօրէն դիմադրութեան գոչն է հնչում։

— Դիտէք, այս գիշեր եղբօրս բանտ տարին, ասում է ժպիտով և յաճախ մանկական հպարտութեամբ երբեմն վախկոտ հայուհին։

— Մեր քաղաքից արդէն 24 հոգի են աքսորել, աւելացնում է գաւառացին, պարզենկոտութեամբ, և գարձեալ ժպիտը երեսին։

Ժպիտի, արհամարհանքի շրջանն է այս։ Երկիւղի շրջանն անցաւ գնաց։ Եւ ամէն օր կեանքը տալիս է նոր խրախոյսներ, համարձակութեան նոր փաստեր։ Զանգեզուրեան գիւղերից մէկում, երբ երէցփոխը դարձաւ գաւառապետի մօտից, ստորագրած, իհարկէ ծեծի և սպառնալիքի ազդեցութեան տակ, կալուածական յափշտակութեան թուղթը, երիտասարդ շինականներից երկուքը հրացանով դիմաւորեցին „նամարդ“ երէցփոխին։ — „Դու արժանի չէ՞ գդակ ծածկելու“ — գոռում են գիւղացի կանայք, անէծք ու նախատինք թափելով անոչանարկ ներկայացուցչի գլխին։

— Թող տանեն, ուր ուզում են, բանտ չէ, Սիբիր էլ կերթանք, ցամաք հացով ապրել կգանքներս կ'անցկացնենք, բայց մեր ուխտը չենք դրժի, մեր խօսքին պինդ կը մնանք։ — ահա այսպիսի խօսքերով էին բաժանւում իրենց շինականներից Սիւնեաց նահանգի գիւղական մի քանի կալանպեցորները...

Իսկ գիւղացիներ՞ը։ Լացի և հեկեկանքի փոխարէն նրանց շրթունքներից հնչում են խրախուսիչ խօսքեր, սիրտ տուող, վերակենդանացնող կեցցէներ նրանց հասցէին, որոնք շրջապատուած զինուորներով, գնում են պաշտպանելու մի մեծ գաղափարը, որը նրանք աւելի զգում քան ըմբռնում են։ „Երբ 24 կալանաւորները — ասում է Սիսիանի աքսորին ներկայ ականատես-եպիսկոպոսը — դուրս եկան ճամբայ հանելու՝ ժողովրդի մէջ զարմանք միաբերան կեցցէ. կարծէք աքսորվել էր այդ այլ մի հանդիսաւոր արարողութեան մի տեսարան։ Ոստիկանները մնացել էին ապշած“։

„Տանջանքի ոգևորութեան“ հետ, աւելի զգալի թափով ուռչում և աճում է ատելութեան խորին զգացմունքը, ուղղած ոչ միայն բռնապետութեան, որ ընդհանրապէս անարդարութեան մարմնացած ներկայացուցիչն է այսօր գերի-երկրի մէջ, այլ նոյնիսկ դէպի այն ամենայն ժողովուրդը, որ կրօնական կամ ցեղական կապ ունի նրա հետ, բայց որը յաշտուում է գիշատիչ արծուի ճանկերից...

Սիրոյ համերաշխութեան, փոխադարձ յանդգնաձայները, որոնք անցեալում, տարիներ շարունակ, այնքա՞ն հաճելի ներդաշնակութեամբ հնչում էին երկրի մէջ, ուղղած բոլոր ազգերին, այժմ, ցաւ է ասել, նուազած, համարեայ մարած՝ այլևս լսելի չեն, և գերեզմանական այդ լռութեան մէջ՝ ազգայնական փոխադարձ ատելութեան թոյնը անարգել կերպով թափանցում է հասարակական կազմի բոլոր մասերը...

Եւ որքա՞ն ուրախ է կուսեցնող ցարիզմը...

Համերաշխութեան գեղանի օրերին այդ ատելութեան նշոյլն անգամ չկար հայ ժողովրդի սրտի և հոգու մէջ։ Ընդհակառակը։ Գիւղական հանդէսներում թէ ցարոցի մէջ, շինական խրախճանքներում թէ քաղաքային հանդէսների մէջ՝ ռուսասիրութեան արտայայտութիւնները էին հայկական ներքին քաղաքականութեան բնորոշ գիծը, նրա բովանդակութեան էական մասը։ Այժմ այդպէս

Հ։ Ընդարձակ հատվածներ—ստորագրությունը։

Ամենայն ինչ, որ գրված է նախորդ էջերում, ոչ միայն ոչ մի հիմք չունի, այլև ամբողջապես հակասում է ինքնին։ Ինչպես գիտենք, Ամենայնը ստեղծվել է Աստծուց, Աստված ստեղծել է Ամենայնը, Ամենայնը գոյություն ունի Աստծանով։ Ինչպես գիտենք

Ի Հոգևոր կառավարութիւն Հայոց .... քաղաքի

Մատուցանէ սոյն յայտարարութիւն

Օր. գիւղի ծխատէր Յակոբ քահանան

„Ըստ ձեր և ձեզ հրամայեալ շտապողական № 2294 հրամանի, պարտ անձինս համարիմ տալ տեղեկութիւն, թէ որպիսի եղանակաւ ռուսաց կառավարութեան ներկայացուցիչը մեր եկեղեցւոյ գրաւման գործը կատարեց։ Պ. գաւառապետ Լևիցկին իր օգնական պ. Պիսիլիով՝ իւրեանց հետ ունենալով կօմիսիայի անդամ Զէպպերին և քանուհինդ երկրապահ զինուորներ, առանց նախօրօք իմաց տալու, գիւղս մտան և գիւղիս տանուտէրի առաջնորդութեամբ մեր Ս. Թադէոս եկեղեցւոյ դուռը կատարեցին և խիստ հրամայողաբար եկեղեցւոյ դռան բանալին պահանջեցին, որով և երէցփոխի ներկայութիւն պնդրժեշտ եղաւ։ Ռուսի մարդ ուղարկեցինք՝ հանդէն երէցփոխ Ս. Անդրէասեանց բերել։ Ուրեմն նա եկաւ ու յայտնեց թէ՝ „Եթէ լինելով հոգևոր տեսչութեան ծառայ, ունիմ ինձ հրամայող։ Երբ նրանից (իմա՛ ձեզանից) հրաման առնեմ, այն ժամանակ միայն կարող եմ ձեզ (իմա՛ մարմնաւոր իշխանութեան) ամէն ինչ ներկայացնել, ապա թէ չէ անկարող եմ“։ Բայց գաւառապետ Լևիցկին դիմեց մտրակի հարուածներին և հրամայեց մօտաւորապէս հետևեալ խօսքերով մեզ հասկացնել՝ ծեծելու պատճառը.

„Շուն հայեր, մինչև հիմա ձեր եկեղեցու անունով տուած փողերը (իմա՛ նուէրներ) Էջմիածին նստող խաղաձև պետերդ գրպանն, կը գիրանան, իսկ դուք միշտ աղքատ, միշտ անտեղեակ կը մնաք։ Իսկ այժմ ռուսաց բարեխնամ կառավարութիւն ձեզ բարիք կ՚ուզէ և դրա համար էլ ձեր եկեղեցւոյ եկամուտքի գործ կ՚ուզէ ինքն ստանձնել։ Բայց արմենաշկա էրթչինչ չէք հասկնար, դուք կը կարծէք, որ ռուսաց կառավարութիւն ձեր կրօնք և պաշտամունք-ծէսը ձեր ձեռքէն առնել և իր ուղղափառ հաւատին կը դարձնէ ձեզ. այդ ոչ է“։

„Մեր դրացիներէն Աստուածեան առաջ գալով ասաց. „Ձեր իմ մինչև այսօր ինչ որ լսել ենք կատարուած է... Մեզնից ամէն տեսակ հարկ ու տուրքեր, տեղի անտեղի, կարող անկարող, պահանջած են և կատարած ենք մարմնաւոր իշխանութեան հրամաններ։ Իսկ այժմու հրամանդ հոգևորին կը պատկանի, նրանից երբ թոյլատրութիւն կը տանանք, կարելի է կատարենք“։

Սրան էլ վերոգրեալ հայհոյանքներով ծեծեց։ Զինուորներն հրամայեց անխնայ ծեծել հաւաքուած բազմութեան մեծին ու փոքրին և ցրուեալ Գիւղացիք, որոնց մէջ և բազմաթիւ մանր երեխաներ և կնանիք, պատերէն վար ընկնելով փախան և ցրուեցան, իսկ վերոգրեալ Աստուածեանին՝ խօսելու համար և երէցփոխին „քանալին քաղաք տարած եմ“ ասելու համար, գաւառապետը զինուորների առաջ ձիերու հետ մինչև քաղաք վազեցնել հրամայեց։ Լևիցկին ասեց տանտէրերն և երէցփոխանին խիստ ծեծել և բանալին պահանջել։ Երէցփոխ Անդրէասեանի կինը չկրնալով դիմանալ երկան ծեծին՝ տանից բանալին բերեց։ Բացին և արձանագրեցին մեր եկեղեցւոյ շէնքը և գոյքը, որը են՝ ընդամէն 26 կապէկ փող, ուրիշ ոչինչ, քանի որ մենք գաղթական ենք և 20 տարիէն հազիւ չորս պատ կանգնած ենք, վրայի ծայքով։

„Այդ ահագին գումար յուցակագրելէ յետոյ, գաւառապետը կալուածք հարցրեց։ Ասինք, որ ոչինչ չկայ, և իրաւ որ հողի նեղութեան պատճառաւ ոչ մի արտ և ոչ մի չայիր չենք տուած և ուրիշ գոյք ու կայք չունի մեր եկեղեցին։

„Գաւառապետի օգնական Պիսիլիով հրամայեց, որ ձիաւոր զինուորները վերադարձեալ երկու անձանց քաղաք տանելու հրամանը շտապով կատարեն։

„Երեք չորս օր յետոյ, սեպտեմբերի 8-ին, գիւղից քաղաքի դատարան կանչուեցան՝ ինձ հետ՝ չորս անձինք, որ գնանք մեր յօժարութեամբ ստորագրութիւն տանք նախարարութեան այդ անհաճոյ կարգադրութեանը։ Իսկ մենք ներկայացնելով լինելիքը նոյն հրամանն և յայտնեցինք, որ համաձայն չենք։ Նոյն պաշտօնեայն դատարանի մէջ նոյն անարգական խօսքերով տանուտէրից զնակը (նշան) խլեց և մեզ ստոնոյ հեռաւ երկիրներ աքսորել, քանի որ անհնազանդ գտնուած ենք կառավարութեան դէմ ապա մեզ դուրս արին դատարանից։

„Այսպէս է մեր եկեղեցւոյ գրաւման գործ“։

Ստորագրութիւն Քահանայի եւ Երէցփոխի

Հոկտ. 1 1903, Օր...

Եւ քանի՞ քանի այդ տեսակ յայտարարութիւններ, գրուած անճար քահանաների կամ հալածական երէցփոխների կողմից (երէցփոխնե՞րն էլ այժմ քաղաքական ագիտատօրներ են...) ուղղուեցին կենտրօնական հոգևոր մարմիններին։ Նրանցով լի են արխիվները...

Վիշտ, արտասուք, արիւն է կաթում այդ „գոռհիկ“ պատմուածքներից, „անգրագէտ“ յայտարարութիւնների այդ տխուր էջերից։ Հաւատացող՝ բայց խաբուած, հպատակութեան ներշնչումների ենթակայ՝ բայց դառնօրէն հիասթափուած ժողովրդի ախ է այդ, նրա ցաստան և յեղաշրջման աղբիւրը, այն ահարկու քուրան, ուր ամբոխային ատելութեան մաղձն է պատրաստւում, պայթուցիկ հեղուկը ժողովրդական ըմբոստացման։

Որքա՞ն մաղձոտ պիտի լինի վաղուան օրը...

---

19 մարտի, 1904

Քանի մի օր առաջ ռուսաց մամուլի մէջ, երևի անզգուշութեամբ, սպրտեց մի լուր, որը անպայման արժանի է ձեր ուշադրութեան։ „Եկեղեցական Համբաւաբերը“, որը պէտք է համարել ուղղափառ սինոդի օրգան, յայտարարեց, որ „Ս. Սինոդը ուղղափառ եկեղեցու մերձաւոր նպատակն է համարում՝ դէպի ինքը գրաւել հայ լուսաւորչական եկեղեցին, որ վաղուց անջատուած է“...

Վարագոյրը փոքր առ փոքր բացւում է...

Շատ տարի է, որ ուղղափառ կառավարութիւնը „Հայոց եկեղեցին իր գիրկը գրաւելու“ տենչանքի յետևից է ընկած։ Այդ մտքով յաճախ՝ ուղղակի կամ անուղղակի դիմումներ են եղել Հայոց կաթողիկոսներին, Հայոց կրօնական վարչութեան զանազան ներկայացուցիչներին,—բայց միշտ անաջող։ Վերջին տարիները փոխուած է գործելու եղանակը։ Համոզելու կամ գրաւելու փոխարէն՝ ձգտում են ստիպել, ճնշել։ Հայոց եկեղեցական վարչութեան իրաւունքների սահմանափակումը, և եկեղեցական կալուածների խլելը՝ այդ նպատակին տանող վճռական միջոցներից մէկն է համարւում կառավարչական „խելքաց“ շրջաններում։ Եւ ահա, իբրև լրումն այդ այլանդակ քաղաքականութեան, Պետերբուրգի Սինոդը յայտնում է, որ „ուղղափառ եկեղեցու մերձաւոր նպատակը“ պիտի լինի Հայոց եկեղեցու միացումը, ուրեմն մի նոր առիթ դժգոհութիւնների, մի նոր գուռ նոր նոր „պատմութիւնների“ կովկասեան սահմաններում։

Է. ԱԿՆՈՒՆԻ

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

ԲԱՍԵՆԻ ԵՒ ԴԱԼԻԲԱԲԱՅԻ ԿՈՒՌՈՒՄ ԸՆԿԱԾ ՖԷԴԱՅԻՆԵՐԸ

„ԿԱՑԾԱԿ“ ՁԻԱՒՈՐ ԽՄԲԻՑ

1. Բարսեղ Թիրաքեան (Խան).—Ծնուել է Կեսարիայի Տերեվենք գիւղում 1863 թուին։ Հանրածանօթ է Խան անունը։ Բեղմնաւոր մի կեանք յեղափոխութեան մէջ։ Դեռ երիտասարդ հասակում վրէժխնդրութեամբ վառուած՝ նա մասնակցել է Պոլսում Գում Գաբուի և Բաբ Ալիի ցոյցերին. ապա անցել է Պարս-

ԲԱՍԵՆԻ ԵՒ ԴԱԼԻԲԱԲԱՅԻ ԿՈՒՌՆ ՄԱՍՆԱԿՑՈՂ ՖԷԴԱՅԻՆԵՐԸ

„ԿԱՅՏԱԿ" ՁԻԱՒՈՐ ԽՄԲԻ ՁԻՆՈՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

2) Խ. Մարտիրոսեան *(խմբի բժիշկը, շումայեցի)*, 3) Կոկոլ Շաքիլ *(ախալքալաքցի)*, 4) Բ. Թիրեաքեան, *(խան Կեսարիայի Տէրեվենք գիւղից)* 5) Հ. Չոբկեան *(ալեքսանդրոպոլցի)*:

ԲԱՍԵՆԻ ԵՒ ԴԱԼԻԲԱՔԱՅԻ ԿՌԻՒՆ ՄԱՍՆԱԿՑՈՂ ՖԷԴԱՅԻՆԵՐԸ

ՀԵՏԵՒԱԿ ԽՄԲԻ ԶԻՆՒՈՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

(1903, սեպտեմբեր 18-22)

կաստան և Խանասորի կռիվն է մասնակցել։ Եղել է և Վանում։ Վանից անցնելով Կովկաս, ընտրեց Խաստուրի հերոսների խմբապետ։ Այդ մեծ կռիվը հմտութեամբ վարելուց և անվնաս վերադառնալուց յետոյ՝ նշանակուեց „Կայծակ“ ձիաւոր խմբի առաջնորդ և Բասենի կռիւների ժամանակ Բոցիկի և Գոմաձորի վճռական կռիւներում հրաշալի կերպով կառավարեց խումբը, քաջութեամբ կռուեց։ Երրորդ օրը երբ վճռում են վերադառնալ Կովկաս, 4 օրւայ յոգնութիւնից կազդուրուելու և նոր ուժերով վերստին անցնելու համար, սահմանի մօտ, լուսաբացին, նկատւում են թշնամիներից և կռիւ բռնւում։ Դալիբաբայի քարում դիրք բռնելով, դիմադրում են մինչև փամփուշտների սպառուելը, ապա ընկնում անհաւասար ուժի առաջ, քառապատիկ զոհեր գլորելով թշնամիներից։ (Բ. Թիրաքեանի մասին կը հրատարակուի աւելի ընդարձակ կենսագրական)։

2. Հրայակ Շմշկեան (Սև Համօ).—Ծնուել է Ալէքսանդրօպոլում 1868 թուին։ Կրթութիւնը ստացել էր Կարսի քաղաքային դպրոցում։ Վաղուցուն, մաքուր, ընկերական տղայ էր Սեր։ Բնութիւնից օժտուած էր անհանգիստ բնաւորութեամբ։ Թէև առևտրական կեանքում է եղել, բայց միշտ ձիու վրայ թափառական, արկածալից կեանք է ունեցել։ Շատ անգամ է ուզեցել ֆէդայական խմբերի մէջ մտնել, ազատութեան զինւոր դուրս գալ, բայց ընտանեկան հանգամանքները արգելք են եղել։ Վերջապէս „Կայծակ“ խմբի պետի օգնական ընտրուելով, թողնում է առևտուրը և անցնում խմբի հետ երկիր։ Հրաշալի ձիավարժ և հրացանաձիգ էր։ Հրացանը իր անբաժան ընկերն էր։ Գոմաձորի կռիւի մէջ նրա ցոյց տուած քաջութեան մասին մեծ գովեստով են խօսում։ Ընկաւ քաջը Դալիբաբայի քարում։

3. Խաչիկ Մարտիրոսեան.—Ծնուել է Բուլգարիայի Շումլա քաղաքում 1875 թուին։ Կրթութիւնը ստացել էր բուլգարական զինւորական վերաբուժական դպրոցում և եղել էր զինւորական ծառայութեան մէջ բուլգարական բանակում։ Մինչև 1903 թ. Դաշնակցութեան դրամական օժանդակող խմբերի մէջ էր և ապա Կովկաս անցնելով, մտաւ „Կայծակ“ ձիաւոր խմբի մէջ։ Որպէս խմբի վիրաբոյժ և զինւորական խորհրդի անդամ, կռուեց Բասենում, իբրև քաջ զինւոր, և սպանուեց նոյնպէս Դալիբաբայի քարում։ Ամուսնացած էր և ունէր մի որդի։

4. Բուլանըգցի Աւտալ.—25 տարեկան, ամուսնացած։ Խանի հետ միասին մասնակցել է Խաստուրի ֆէդայական կռիւին։ Ընտրելով „Կայծակ“ խմբի զինւորական խորհրդի անդամ, մասնակցեց Բոցիկի և Գոմաձորի կռիւներին։ Վերադարձի ժամանակ վիրաւորուած Թաշչ ընկերոջը ձիու վրայ դնելու պատճառով, խմբից յետ է մնում մի ուրիշ զինւորի հետ և նկատելով թշնամուց, երեք հոգով դիրք բռնած՝ կռուում են մինչև փամփուշտների վերջանալը։ Ապա ջարդելով հրացանները, թշնամու ձեռքը չտալու համար, վճռում են բէվոլվերներ արձակելով դիրքից դուրս գալ երեք ուղղութեամբ, առանձին առանձին փախչելով, թշնամուն շփոթեցնելով, որպէս զի իրենցից գոնէ մէկնումէկը ազատուի։ Երեքից միայն Աւետիս անունով զինւորն է ազատւում և անցնում սահմանը։ Թաշչն իսկոյն ընկնում է գնդակներից, իսկ Աւտալը բէվոլվերով էլի մի քանի րոպէ կռուում է, ապա երբ փամփուշտները հատնում են, բարձրանում է մի քարի վրայ և քրդերէն լեզուով պատւիրում է թշնամիներին, որ երթան պատմեն, թէ ինչպէս ինքը մինչև վերջին փամփուշտը կռուել է, վեց հոգի սպանել, հրացանը ջարդել և քարի վրայ կանգնած, կուրծքը բաց, թշնամուն արհամարհելով ընկել է...

5. Թաշչ Մկրտչեան.—Խլաթի Չիզիրա գիւղից, 26 տարեկան երիտասարդ, „Կայծակ“ խմբի III տասնեակի տասնապետը։ Գոմաձորի կռուում ոտից վիրաւորուում է թեթև կերպով. վերադարձին արնաքամ լինելով՝ վայր է ընկնում ձիուց և ապա Աւտալի ու Աւետիսի հետ կռիւ բռնելով՝ ընկնում է քաջարի զինւորը, չմոռանալով մահւան վայրկեանին իսկ ջարդել հրացանը, որպէսզի թշնամուն զրկէ նրանից օգտուելու հնարաւորութիւնից։

6. Պետրոս Տէր Յարութիւնեան.—41 տարեկան, Խլաթի Բաբչէն գիւղից. ամուսնացած

7. Պետրոս Դլոյեան.—25 տարեկան, ծնուել է Նոր-Բայազէդի Ալիչալու գիւղում. զինւոր է եղել ռուսական բանակում և փախչելով զինւորութիւնից, մտել էր „Կայծակ“ խմբի մէջ, որպէս զինւոր։

8. Յարութիւն Սաֆարեան.—26 տարեկան, ամուսնացած. եղել է դրամական օժանդակ խմբերի մէջ Կովկասում. մտել էր ձիաւոր խմբի մէջ, որպէս զինւոր։

9. Խաչիկ Տէր Յովհաննիսեան.—28 տարեկան, ամուսնացած. ծնուել է Նուխայ Եազոորլի գիւղում. մասնակցել է Խանասորի արշաւանքին։ „Կայծակ“ խմբի տասնեակի առաջնորդն էր. Գոմաձորի կռուում քաջութեամբ կռուելուց յետոյ՝ վերադարձին ընկնում է ռուսական սահմանի մօտ, նախապէս գլորելով 3 հոգի թշնամիներից։

10. Ռուբէն Մալուլեան.—20 տարեկան, աշխոյժ մի երիտասարդ, ծնուել է Ալէքսանդրօպոլում։ Իր համեստ աշխատանքից նա միշտ մեծ բաժին է հանել յեղափոխութեանը, մտնելով Դաշնակցութեան օժանդակ դրամական խմբերի մէջ։ „Կայծակ“ խմբի հետ նա ևս անցնում է Բասեն և իր մատաղ կեանքը զոհաբերում Գործին։

11. Մարտիրոս Յարոյեան (Յարո).—Ծնուել է Ալէքսանդրօպոլում և զինւոր ընկած ռուսական բանակում։ Փախչելով զինւորութիւնից, մտնում է Դաշնակցութեան զինւորական խմբերի մէջ։ Նա յայտնի է Ալէքսանդրօպոլի և Կարսի շրջանում, որպէս ամենայանդուգն տէռորիստ։ Կարսի մէջ կատարուած վերջին տէռորը, թիւրք Շէրիֆ բէգի սպանութիւնը, որ ցնցեց ամբողջ գաւառը, լուիկ-մնջիկ Յարոյի գործն էր։ Ահագին բազմութեան մէջ, երկու պահապան ոստիկաններով շրջապատուած՝ Շէրիֆ բէգը գլորւում էր Յարոյի գնդակից՝ օր-ցերեկով։ Խիզախ տէռորիստը 10-20 րոպէից յետոյ՝ շորերը փոխած՝ դիակի գլխին կանգնած է լինում... Անցնելով Բասեն, ֆէդայիների հետ, և Բոցիկի ու Գոմաձորի կռիւներից անվնաս ազատուելուց յետոյ, թշնամիների անակնկալ գնդակներից ընկնում է կորիճ Մարտիրոսը։

12. Տիգրան Երանոսեան.—30 տարեկան, ամուսնացած։ Երկար ժամանակ սուրհանդակութիւն է արել Սերոբ-Աղբիւրին. ծնուել է Մշոյ Աւղուտ գիւղում։

13. Մամիկոն Գրիգորեան.—21 տարեկան, ծնուել է Նուխայ Ջիւլամիշ գիւղում։

14. Լեոն Սարգսեան.—22 տարեկան, ծնուել է Ղազախի Ղուլալի գիւղում։

15. Նիկոլայ Բաղրեանց.— Ղարաքիլիսի, 30 տարեկան. Ռուսական դպրոցում եղել է դրամական խմբերի մէջ։ „Կայծակ“ խմբի II տասնեակի պետն էր. նպաստեց Գոմաձորի կուսակցութեան։

16. Թումաս Աւետիսեան.—23 տարեկան, ծնուել է Կարինում. մասնակցել է Կարսի շրջանի դրամական խմբերում։ Ինքը առևտրական էր։

17. Յարութ Տէր Սարգսեանց.— Բուլանուխի կոմի գիւղից, 28 տարեկան. եղել է Թիֆլիսի զինուորական խմբերում։

18. Բագրատ Հօրակէեանց.—Կարինի Իլեօջա գիւղից, 25 տարեկան. մասնակցել է Բաթումի դրամական խմբերում։

19. Լեոն Ղազարեան.—20 տարեկան, ծնուել է Շուշավերում. դրամական խմբերի անդամ է եղել։

20. Բիթլիցցի Տիգրան.—22 տարեկան։

21. Կարապետ Յովսէփեան.—Բուլանուխի Հէյխ-Եաղուբ գիւղից, 26 տարեկան. մասնակցել է Խանասորի և Խաստուրի կռիւներին։ „Կայծակ“ խմբի V դասնեակի պետն էր։

22. Ալէքսան Գարակեօզեան.—Սեբաստիայի Կամես գիւղից, 28 տարեկան. մասնակցել է Դարաբ-Ալիի ցոյցին։

23. Ալէքսանդր Սողոյեան.—Խնուացի, 23 տարեկան. մասնակցել է Խաստուրի կռուին։

24. Ալէքսան Ազարեան.—Գանձակի Փեփ գիւղից, 21 տարեկան. եղել է Դաշնակցութեան դրամական խմբերում։

25. Գրիգոր Մանուկեան.—Մշոյ Կոփ գիւղից, 29 տարեկան, ամուսնացած. եղել է Թիֆլիսում Դաշնակցութեան դրամական խմբի անդամ։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՏԱՃԿԱՍՏԱՆ ԵՒ ԲՈՒԼԳԱՐԻԱ

Երկար ժամանակից ի վեր շարունակուող բանակցութիւնները Բուլգարիայի և Տաճկաստանի միջև մակեդոնական խնդրի բգիմով յանգեցին հետևեալ համաձայնութեան.—

Բուլգարիան կառավարութիւնը պարտաւորուում է. 1⁰ Արգելք լինել իր երկրի սահմաններում յեղափոխական կոմիտէների և ապստամբական զինուած խմբերի կազմակերպելուն, ինչպէս և առհասարակ որևէ գաւադրութեան՝ ուղղած թիւրք իշխանութիւնների դէմ։ 2⁰ Պատժել ամենախիստ կերպով այն անձանց, որոնք կից նահանգներում հանրային խաղաղութեան դէմ վնասակար քայլեր անելուց յետոյ կրգան ապաստանելու Բուլգարիայի կամ Արևելեան Ռումելիայի մէջ։ 3⁰ Արգելել բոլոր միջոցներով հարևան վիլայէթները պարթուցիկ նիւթեր մտցնելու։

Թիւրքիան իր կողմից պարտաւորուում է. 1⁰ Գործադրել այն ռէֆորմները, որ ընդհանուր համաձայնութեամբ ընդունուած են Թիւրքիոյ, Աւստրիայի և Ռուսաստանի կողմից — Սալոնիկի, Մոնաստիրի և Կոսովայի վիլայէթների նկատմամբ։ 2⁰ Ներում շնորհել բոլոր քաղաքական յանցաւորներին, բացի նրանցից, որոնք ուժանակային փորձեր են արել երկաթուղիների, կամուրջների, հանրային հաստատութիւնների դէմ։ Այնուհետև

Մի յատուկ համաձայնութիւն պիտի կայանայ երկոյ պետութիւնների միջև՝ յանցաւորներին և պանդուխտներին փոխադարձաբար յանձնելու մասին։ Մի ուրիշ հատուկ համաձայնութիւն՝ Սիսի մշակութ՝ ճանապարհների վերայ հսկելու միջոցների մասին։

Մոտիկ ապագայում ցոյց կրտայ, թէ որքան դանկեղծ է բուլգարը կատարելագործութիւնը իր որոշումների մէջ և թէ ինչպէս կանդրադարձնան այդ որոշումները Բուլգարիայի հանրային կարգերի և մասնաւորապէս Ս. Ստեֆանոյի կոնստանդնուպոլսեան վերայ, որի դէմ խնկապէս գաղտնի և միաբերանի դիպլոմատական ներկայացուցչութիւնը։

Մոտիկ ապագան ցոյց կրտայ նաև խնդրի ամենահետաքրքրական կողմը, այն՝ թէ որքան իրաւացի են պետութիւնները՝ ասելով, որ Թիւրքիան կարող ճանապարհով, առանց արտաքին մի ազդու միջամտութեան, իրագործէ ռէֆորմների այն խեղճ ծրագիրը, որ անվերջ կերպով քաշքշուում է, առանց շոշափելի մի հետևանքի։

ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԵՒ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏՆԵՐԸ

Սոցիալիստական կուսակցութիւնները քողը երկրներում մանիֆէստներով տարբերապարակական ժողովներով բողոքեցին ռուս-եապոնական պատերազմի դէմ։

Ամենաուժգին բողոքը հնչեցրին Իտալիան, Ռուսաստանի յեղափոխական ուժերը։ Նրանց մէջ նկատուում է տենդային իրարանցում։ Բոլոր կուսակցութիւնները իրենց թռուցիկների մէջ շեշտում են պատերազմի անժողովրդական և հակաքաղաքակրթական լինելը, բոլորն էլ գուշակում են բռնապետութեան մօտալուտ անկումը Ռուսաստանի մէջ։ Բոլորն էլ համաձայնում են, որ պատերազմը պիտի մեծապէս նպաստէ տնտեսական և քաղաքական յեղաշրջմանը... „Բէվոլուցիոնայա Ռոսսիա“՝ Ռուսաստանի մարտական-սոցիալիստ կուսակցութեան օրգանը, յորդորում է կարդում ընկերներին՝ կրկնապատկել իրենց եռանդը, ուժ տալ պրոպագանդին և ագիտացիային՝ քաղաքներում ու գիւղերում։ Նա այն կարծիքի է, որ ներկայ պատերազմը պիտի վերջանար Ռուսաստանի պարտութեամբ և պիտի առաջ բերէ միաժամանակ „ն բռնապետութեան ողբերգական վերջաւորութիւնը“։ Մօտաւորապէս նոյնն է ասում և սոցիալ-դեմոկրատների օրգան՝ „Իսկրա“ն։

Ցուցիչ լուրեր են գալիս Ռուսաստանի զանազան ծայրերից։ Ամէն ինչ ցոյցեր պատերազմի և միապետութեան դէմ։ Լեհաստանը, երկար ժամանակ լուռ ու մունջ, սկսում է խլրտալ։ Եաբոնական աղթութիւնները Լեհաստանի երեք հատուածների մէջ յարաց նում են մոգևորութիւն։ Անտարի կան պարլամենտ՝ անդամ յայտնի լեհ սոցիալիստ Դաշինսկի նորերս Կրակովում՝ հրապարակական բազմամարդ ժողովի առաջ նշանակեց ցարի բռնապետութիւնը։ Ռուսական Լեհաստանում սոցիալիստական կուսակցութիւնների հետ հրապարակէ գալիս ազգային-դեմոկրատական հզոր կուսակցութիւնը։ Լեհ ազգ չիտալին, Մալորոս, Հայ, վրացի ևն կազմակերպութիւնները ցոյց են տալիս խօսքի ու գործի մէջ մի ուշագրաւ համերաշխութիւն։

Այնինչ համապատասխան երիտասարդութիւնը ազգ-

կայոյզ ժողովներ է գումարում և իր զգւանքը յայտնում միապետական կառավարութեանը։ Դօրպատոնմ, Խարկովում և ուրիշ կենտրոններում ըմբոստ ուսանողները հաբիւրներով դուրս են վռնդւում։ Մի քանի համալսարաններ փակւած են արդէն։

Արևմտեան Եւրօպայի սոցիալիստ կուսակցութիւնները ուշի ուշով հետևում են ծայրագոյն արևելքի հրդեհին։ Բոլորն էլ լռելեայն կամ բացարձակօրէն իրենց համակրանքն են յայտնում սահմանադրական փոքրիկ Եապոնիային, որը կարող է վաղը հանդիսանալ ազատարար մի գործօն՝ ահագին քարացած բռնապետութեան հանդէպ։

ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

* * *

Քաղաքաբար առաջ ենք բերում Անատօլը Ռուսա Բօլիսի մի առաջնորդող-յօդուածը Européen-ի մէջ, որ հետևեալ վերնագիրն է կրում. „Ֆրանս-անգլիական համաձայնութիւնը և պատերազմը Ռուսաստանի ոգ Եապոնիայի միջև“։

„Քիչ կան անցքեր, որոնցով մենք աւելի ուրախանայինք, քան այն մերձեցումով, որ առաջ եկաւ Ֆրանսիայի եւ Անգլիայի միջև... Մարդիկ, որոնք պատրաստեցին այդ մերձեցումը, իրաւունք ունին հպարտանալու... Նրանք բաց արին մի նոր դարաշրջան եւրոպական, կամ լաւ է ասել համաշխարհային քաղաքականութեան համար։

„Անգլո-ֆրանսիական համաձայնութիւնը, բացի նրանից, որ խաղաղ լուծում կրտայ այլևայլ ինդիրների, որոնք կարող էին ընդհարում առաջացնել երկու ազգերի մէջ, — ունի աւելի բարձր նշանակութիւն...։

„Արևելքում, Ֆրանսիան եւ Անգլիան, ունենալով իտալիայի աջակցութիւնը, կարող են ծանրանալ ցուանեան կառավարութեան վրայ՝ ստանալու համար, վերջապէս, գործադրութիւնը երկար ժամանակից իվեր Մակեդոնիայի ու Հայաստանի համար խոստացած ռէֆորմների։

„Հեռաւոր Արևելքում Ֆրանսիայի եւ Անգլիայի մերձեցումը — մէկը Ռուսաստանի, միւսը Եապոնիայի դաշնակից — պիտի նպատակ ունենայ ամենից առաջ սահմանափակել պատերազմի թատրը... Բայց այդ մերձեցումը մի աւելի բարձր նպատակ եւս պիտի ունենայ. նա պիտի պատրաստէ խաղաղութիւնը։ Պատերազմը հսկայ ցամաքային պետութեան եւ հեռաւոր կղզու թագաւորութեան միջև, այն պատերազմներից է, որոնք սպառնում են շարունակել երկար ամիսներ, առանց որ մէկը պատերազմող կողմերից կարողանայ հասցնել իր հակառակորդին անզօրութեան...

„Մեր պարտականութիւնն է այսօր՝ հետևել Կորէյի եւ Մանջուրիայի անցքերին, որպէս զի Անգլիայի համաձայնութեամբ օգտենք վայրկեանից եւ երկու պետութիւնների կողմից խաղաղութեան առաջարկներ անենք կուռողներին։

„... Որքան էլ, շատ տեսակէտներով, տարբեր լինեն երկու կուռող պետութիւնները, նրանք երկուսն էլ գրեթէ հաւասար շահ ունեն՝ ըստ կարելւոյն շուտ դադարեցնելու այս ծանր պատերազմը։ Որովհետեւ թէ մէկին եւ թէ միւսին՝ այդ վերջինը սպառնում է առաջացնել ներսում հակահարուածներ, որոնց մասին նրանք պէտք է մտածեն, եթէ կոյր չեն։ Դա ստոյգ է մանաւանդ Ռուսաստանի վերաբերմամբ...

„Ինչ որ էլ լինի ծայրագոյն արևելքի ներկայ պատերազմի հետեւանքը, հնարաւոր է, որ նա եւս — Ղրիմի պատերազմի նման — անդրադառնայ Նեվայի ու Մոսկուայի ափերում, ինչպէս նաեւ չինական ծովերի եզերքին։ Եւ եթէ — ինչպէս յոյս են տածում ցարի այնքա՛ն հպատակները — եթէ նա, պիտի բաց անէ ռէֆորմների դարաշրջանը, ապա աւելի լաւ է Ռուսաստանի եւ ընդարձակ կայսրութեան բոլոր ժողովուրդների համար՝ որ խաղաղութեան վերահաստատումը չափազանց երկար չյետաձգէ։ Նրանց յոյսերի իրականացումը եւ որ ներքին բարենորոգման ու խաղաղացման գործը, ամենակալ ած այնքա՛ն անհամբերութեամբ Փինլանդիայի ծոցից մինչեւ Արարատի ստորոտները՝ չկաշկանդի եւ չկնճռոտի պատերազմի առաջացրած բեռի ծանրութեամբ։

* * *

Ուրախութեամբ տպագրում ենք Ամերիկայից ստացած հետևեալ տողերը։

„Ցեղափոխական գիտակցութեան տարածումը, որ վերջին տարիներս այնքան զօրեղ թափ մը առած էր Միացեալ Նահանգներուն մէջ—դաշնակցական կոմիտէներու կազմակերպութեամբ և անոնց տենդային ու արդիւնաւոր գործունէութեամբը—նոր փուչի մը մէջ կը մտնէ այս անգամ՝ շնորհիւ իգական սեռի գործակցութեան։ Կ'արժէ արձանագրել հոս դաշնակցական տիկիններու նորակազմ կոմիտէները, որոնք իրարու յաջորդեցին Ուէսթ Փուլմընէն մինչև Նիւ-Եօրք, Ֆիլատէլֆիա ու Ուօշինկթաուն և որոնց կը պատրաստուին հետևելու—ինչպէս կ'իմանանք—ուրիշ քաղաքներու հայուհիներ ևս“։

Շնորհաւորելով մեր ամերիկահայ քոյրերի այս զարթումը, ցանկանում ենք, որ նրանց ոգևորութիւնը յարատև կերպարանք առնէ՝ ոչ միայն վառ պահելու, այլև արդասաւորելու համար Հայրենիքի և հայ շարժման սէրը ամերիկաբնակ մեր հայրենակիցների մէջ։

* * *

Մենք ստացանք Կովկասից՝ „Հայկական Ինքնապաշտպանութեան Կենտրոնական Կոմիտէի“ հրատարակած հետևեալ ազդը.

„Մի քանի անձնաւորութիւններ, իրենց ստորաքարշ հպատակութեան զգայմունքները արտայայտելու համար, իրենց թոյլ են տուել օգնութիւն հասցնել մեր ոխերիմ թշնամուն՝ ռուս կառավարութեանը։

„Այժմ, երբ այդ բռնակալ կառավարութիւնը իր միլիոնաւոր կոպիտ ոյժի միջոցով կոտրեց գանձարանները, նոր կոզոպտեց մեր եկեղեցին, այժմ, երբ դեռ թարմ են ազգութեան պաշտպան մարտիրոսների արիւնն հեսքերը, դեռ գտնւում են այն տեսակ ստրկահոգի հայեր, որոնք ոտնակոխ անելով մեր ազգային պատիւն ու ժողովրդի շահերը, աշխատում են զօրացնել մեզ ճնշող այդ բիրտ ոյժը։ Բանով ազդարարում է, որ կազմակերպութիւնը որոշել է վերջապէս այդ զազրելի արարքներին եւ նենգավոր երեւոյթին, ուստի նախազգուշացնում է, որ այսուհետեւ նա դիմելու է ահեղ խիստ միջոցների“։

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

Մեր խմբագրութիւնը ստացաւ Թաւրիզի վրայով հետևեալ հեռագիրը, մարտի 30-ից.

„Բասենի գաւառի Համիդիէ զօրագնդերը կազմ ու պատրաստ ճանապարհուեցին դէպի Մշուշի դաշտը“ [1]։

* * *

Եւրոպական թերթերին հեռագրում են Կ. Պոլսից, որ պատրիարք Օրմանեանի միջամտութեամբ՝ ազատ արձակուեցին Մուշի եպիսկոպոսը և մի քանի նշանաւոր հայեր, որոնք բանտարկուած էին՝ հայերի դրութեան մասին Օրմանեանին իբր-սուտ հեռագիր զարնելու պատճառով։

1) Այդ հեռագրի պատճէնները հրատարակուեցին անմիջապէս „Փրանկ. Ցայտունգ“-ի „Օրօր“-ի եւ „Պլտիտ Դեպիւբլիկ“-ի մէջ։

* * *

Անգլիական դեսպանատունը իր ձեռքն առաւ Վարդգէսի պաշտպանութիւնը և աշխատում է Եըլդըզում՝ նրան ազատ արձակելու համար, բայց թիւրքաց իշխանութիւնները առաջ են բերում Վարգէսի յանցաւորութիւնը՝ իբրև յեղափոխական առաջնորդի։ Յամենայն դէպս, Մեծ-Բրիտանիայի դեսպանատանը որոշած են ցետ չնահանջել և հիմք կայ կարծելու, որ պիտի կարողանան գէթ խնայել տալ Վարդգէսի կեանքը։

* * *

Վիեննայի Freie Presse-ին հեռագրում են նոյն տեղից.

„Դրութիւնը Սասունի մէջ մնում է անփոփոխ։ Հայ ապստամբապետ Անդրանիկը հրաժարւում է բանակցել՝ անձնատուր լինելու և իր խմբերը ցրելու մասին։ Սպասում են Մուշի եպիսկոպոսի միջնորդութեանը։ Այդ դրութիւնը գրգռում է դիւանագիտական շրջանների ուշադրութիւնը, որոնք աւանդականօրէն հետաքրքրւում են հայկական գործերով։ Անգլիայի կողմից արված են Բ. Դրան հարկաւոր յորդորներ։ Նոյնը կը հետևի Ռուսաստանի և Ֆրանսիայի կողմից։ Բ. Դուռը հաւատացնում է, որ զինուորական և քաղաքացիական իշխանութիւններին խստիւ հրահանգուած է՝ առ այժմ ոչինչ չձեռնարկել Անդրանիկի դէմ և արգելք լինել քրդերի յարձակումներին ու հարստահարութիւններին“։

* * *

Վերջին պահուն հեռագրում են Correspondenz Bureau-ին.

„Բիթլիզի վալիի տուած տեղեկութիւնների համաձայն՝ ապստամբապետ Անդրանիկը հրդեհել է Գենճ սանջակի երեք փոքրիկ քրդական գիւղեր, որոնց բնակիչները հրաժարւել էին միանալ նրան։ Բացի այդ, խմբերից մէկը յարձակւել է Բիթլիզից հինգ մղոն հեռաւորութեան վրայ գտնուող մի գիւղի վրայ և սպանել է երեսուն մահմեդական։

„Թիւրքահայոց պատրիարք Օրմանեան հրահանգ ստացաւ Եըլդըզից՝ կրկին անգամ Մուշի եպիսկոպոսի միջոցով հրաւիրել Անդրանիկին՝ դադարեցնել իր չարագործութիւնները“։

ՏԵՌՕՐ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ

Մարտի 16-ին երեք տէռօրիստներ գնդակահար արին Շիրակի Փարագետ գիւղի բնակիչ և յայտնի լրտես Կիրակոս Պետրոսեանին։ (Տես „Դրօշակ“, 1903 թ. № 7)։ Տէռօրիստները ազատ են։

Գրէթէ միաժամանակ զարնուած է Էջմիածնի գաւառապետ Շմերլինգ. գնդակներից մէկը ծակել է նրա կուրծքը և ծանր վէրք բացել։ Այդ երկրորդ սպանութեան փորձն է Շմերլինգի դէմ։ Երիտասարդ Աբրահամեան կալանաւորուած է։

ԱԶԳ

Ցաճկահայերի օգտին կազմակերպուած հարիւր հազար ռուբլիանոց վիճակախաղի տոմսակները լոյս ընծայելուց անմիջապէս յետոյ՝ հայ ժողովրդի գլխին ծանրացաւ եկեղեցական ու վանական կալուածների գրաւման հարցը և բոլոր մտքերն անխտիր այդ խոշոր հարցով միայն զբաղուեցին։ Այդպիսի նոր ու ծանր պայմանների տակ կանգ առաւ տոմսակների տարածումը, որի շնորհիւ „Դաշնակցութեան“ Բագւի կենտր. Կոմիտէն ստիպուած է վիճակախաղը, փոխանակ ներկայ տարւայ յունուարին կայացնելու, յետաձգել մինչև առաջիկայ ապրիլի սկիզբը, նախապէս ներողութիւն խնդրելով տոմսակներ սպասող հասարակութիւնից։

Օգուտ քաղելով առիթից, կոմիտէն խնդրում է բոլոր այն անձնաւորութիւններին, որոնց մօտ կան տոմսակներ, շտապել այդ ժամանակամիջոցում հասցնել, ուր հարկն է, իրենց հաշիւները ու անվաճառ մնացած տոմսակները։

„ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ“ ԲԱԳՒԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷ

ՆԻՒԹԱՏԻՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՕՆ ստացած է՝

Ոսկանապատի ԴՐԱՄ կոմիտէից 10,000 ֆրանք։
Մ.- ք-ից 550 ֆր.։
Հաբէշստանի Ադիս Աբաբա ք-ից պ. Բաղդ. 60 ֆր.։ Նոյն տեղից՝ հայ ընթ. վարչ-ից 15 ֆրանք։ Ադեն ք-ից պ. Ամնաջ. 24 ֆրանք.։
Բերլինից Մ. Կար. 45 ֆր.։
Դարմշտատի ուսանողներից 60 մարկ՝ „ի նպաստ երկրի կուսողների“։
Իտալիայի Նապոլ ք-ից Կայծակ 10 ֆր.։
Ցիւրիխից՝ Ժանր 10 ֆրանք։
Ժընէվից՝ Նշան 5 ֆրանք։
Ընդհանուր գումար 10,719 ֆր., 60 մարկ։

ՎՐԻՊԱԿ. — № 2-ում Արեւմտեան Բիւրօյի Նիւթատուութեան ցանկում տպւած է՝ Գահիրէի կոմիտէից Ոսկանապատի կ. կ.-ի վիճակահան. 16 տոմսերի գին՝ 214 ֆր., պէտք է լինի՝ Ալէքսանդրիայի կ. կ.-ի եւայլն։

ԲԱԼԿԱՆԵԱՆ Կեդր. Կոմիտէն՝

Քօնստանցայից.—
Ղեւոնդեան խմբ. 121 ֆրանք, Սերոբ խմբ. 112, Ղորգ Դանծ խմբ. 99. 50, Կարմիր-խաչ խմբ. 85, Պաշի-պազուք խմբ. 69, Ալուսորդ՝ խմբ. 72, Ծաղիկ խմբ. 55, Ս. Թ. 50, Գ. Գնիդիմմ. 20, Առիւծ 20, Ս. Լ. 20, Հ. Աղպ. 20, բարեկենդանի առթիւ մասնաւոր հանգանակութենէ մը գոյացած 86. 50, Կիւլէմէր, Կտ. Օ. Խ., Թոմիդ, Ց. Գ., Ց. Թ., Ց. Ց. Խոնարար 5-ական, Մ. Ս. Ք. 10, Աւետիս 15, Ց. Կ. 12, Մին. Գ. 10, Ս. Օ. Խ. 5, Թորոս Օ. 8, Մօլտաման 2 ֆր.։ Գումար 931 ֆրանք։

Տօպրիշից.—
Սարգիս Ցակոբեան 50 սանտիմ, Միքայէլ Քէօմիւրճեան 1. 50 ֆրանք, Ոմն, Տրդատ Նաղուպեան, Գրիգոր Արսլանճեան, Մինաս Գ. Պաիրեան, Ցակոբ Պ. Աբիշեան, Պաղտասար Լալէեան 2-ական, Ալիքսան Թիւստէմեան, Միսաք Թորոսեան, Սարգիս Պետրոսեան 1-ական. Աբրահամ Խաչատուրեան 2. 50, Համբարձում Մամիկոնեան 2, Մ. Խաչիկ մ. Գեւորգեան 2, Մ. Ցարութիւն եւ ընկ. 5, Յովհաննէս Սարգիսեան 1. 50, Ցակոբ Ապամեան 2. 50, Բարեսէր ոմն 1, Ցարութիւն Յովհաննէսեան 1. 50, Ոմն 1, Առաքել Մուրատեան 2. 50, Նիշան Կիւլհանճեան 1, Ոմն 2, Ցարութիւն Կարապետեան 1, Մկրտիչ Բամուկճեան 1, Զինավարժ 1. 50, Աւետիս Մկրտիչեան 1, Ցարութիւն Մարտիրոսեան 2, Նասիպ Ցակոբեան 1, Սարգիս Մարտիրոսեան 2, Նասիպ Ցակոբեան 2, Ցարութիւն Մ. Կարապետեան 1, Մ. Կարապետ մ. Սարգիսեան 2, Աւետիս Գրիգորեան 1, Կարապետ Ց. Բէնպէճեան 1, Ալիքսան Օհանէսեան, Ծերուն Գրիգորեան, Մկրտիչ Պուրկազեան, Թազւոմ Խաչատուրեան, Բարեսէր ոմն, Սահակ Լօքմաճեան 50-ական սանտ., Ճանիկ Անդրանիկեան 40 սանտիմ։ Գումար 61 ֆր. 40 սանտիմ։

Պուրբէշից.—
Զատիկ 10 ֆրանք, Սրմաղ 5, Պոզեան 5, Արին, Շաքարճեան, Խաչեան, Ա. Օն. 3-ական, Աղամ, Ժիրայր, Զէրբէզ, Ցակոբ Ամիմեան, Ա. Օն., Զ. Աստղիկ 2-ական, Թաթէոս-խաչիկ, Արապաճի, Արշակ, Մարգար Սուքիասեան, Վարդերես Պարտիզպանեան, Թորոս Պոզեան, Սարգիս Գրիգորեան, Արշակ, Գայլ, Բուրդարէն 1-ական, Աբգար 5, Պ. Ս. Խ. 5, Նշան 50 սանտիմ։

«Քէլեթի Խրատ»ին Ճաշակն 1-շաբաթվան և Յիսդասեանցն Հայրն, Մոթիր, Ցիտրոն Հաստատեալ, Ամարաս Հոգեր, Ս. Ճամբարն Հոգեր, Ս. Ամենայն Հոգեր, Ս. Ամենայն Հոգեր, Ս. Ամենայ